

(Tanja Petrović. *Srbija i njen jug. „Južnjački dijalekti“ između jezika, kulture i politike*. Beograd: Fabrika knjiga, 2015, 141 str)

Књигу „*Južnjački dijalekti*“ *između jezika, kulture i politike* Танје Petrović објављује *Fabrika knjiga*, која је позната по ангажованом издаваштву, алтернативним „истинама“ и „другачијим“ објашњењима, како стоји у њеној агенди. Иначе, то је пета ауторска књига Тање Петровић и друга код поменутог издавача; прва књига, *Yuropa. Jugoslovensko nasleđe i politike budućnosti u postjugoslovenskim društvima*, објављена је 2012. године. У белешци о ауторки читамо да је основне и магистарске студије завршила у Београду, а докторске у Љубљани, те да се бави „друштвеним, културним и језичким идентитетима и праксама сећања на простору бивше Југославије“. Књига заиста спаја многа побројана интересовања и отвара важна језичка, друштвена и идентитетска питања. У средишту интересовања су језички варијетети лоцирани на југу и југоистоку Србије – у дијалектологији познати као косовско-ресавски и призренско-тимочки говори, а које ауторка доследно назива „јужњачким дијалектима“ – и улога коју имају у националној имагинацији. Студија се састоји из три дела: „Језик“, „Култура“ и „Политика“, који су уоквирени „Уводом“ и „Закључком“. Ауторка, заправо, креће од прецизно дефинисаног социолингвистичког феномена, и поставља себи врло висок циљ – да проговори о језичкој и културној политици која, како сама верује, чини срж модерног српског идентитета.

У критичкој друштвеној и језичкој теорији већ је уочено да скоро све европске културе припадају „култури стандардног језика“, у оквиру које је стандард и владање њиме повезано са врховним ауторитетом националне државе и њених установа – као што су образовне институције, мас-медији, администрација, радна места – које (ре)продукују асиметрију моћи између стандарда и нестандардних варијетета (Milroy 2001, Bourdieu 1977 cit. Gal 1988: 249).¹ У културама стандардног језика – како у интелектуалном тако и у лаичком дискурсу – стандардни језик се дефинише идеолошким, а не лингвистичким терминима, што значи да су тер-

1 Milroy, James: Language Ideologies and the consequence of standardisation. In: *Journal of Sociolinguistics*, 5 (2001) 4, 530–555; Bourdieu, Pierre: The Economics of Linguistic Exchanges. In: *Social Science Information*, 16 (1977), 645–668; Gal, Susan: The political economy of code choice. In: Monica Heller (ed.): *Code switching. Anthropological and Sociolinguistic Perspectives*. New York/Berlin/Amsterdam: Mouton de Gruyter, 1988, 245–264.

мини као нпр. *мађарски језик, немачки језик* итд, синоними за *мађарски / немачки стандард* (Laihonen 2009).² И у српској лингвистици је критикована култура ауторитарног стандарда (уп. Filipović 2011, Илић 2012).³ Уочено је да у језичком простору Србије дијалекти уживају утолико мањи престиж уколико су у формално-лингвистичком погледу даљи од стандарда (Kovačević 2004; уп. и Ковачевић 2005).⁴ С једне стране, у том дискурзивном поретку шумадијско-војвођанском варијетету придају се вредносни епитети *правилан, леп, чист, прави* (српски језик). С друге стране, постоји висок степен дискриминације говора с југа и југоистока Србије као „неправилних“ и „ружних“, и, сходно томе, њихових говорника као „културно недораслих“ или „неразвијених“, како у лаичким, тако и у академским, па и лингвистичким круговима. На такву дискриминаторну језичку идеологију указао је у низу својих радова Станислав Станковић, који о том феномену пише као о својеврсном „лингвизму“ (Stanković 2005; Šare, Stanković 2011).⁵

Недавно се развила врло жучна дебата у домаћим медијима поводом кампање „Негујмо српски језик“, која је представљена као акција „заштите српског језика, писма, опште језичке културе и писмености“, а коју су организовали и водили Секретаријат за културу, Филолошки факултет и Библиотека града, те подржале својим учешћем бројне јавне личности Србије – глумци, новинари, књижевници, музичари.⁶ Поједини лингвисти, као Марко Симоновић и Бобан Арсенијевић, оштро су критиковали кампању, јер есенцијализује стандард као српски језик, те тако наставља стигматизацију нестандардних варијетета и посебно варијетета чија је дијалекатска основа удаљена од стандарда.⁷ Књига Тање Петровић, у том

2 Laihonen, Petteri: *Language Ideologies in the Romanian Banat. Analysis of Interviews and Academic Writings among the Hungarian and Germans*. Jyväskylä: University of Jyväskylä, 2009.

3 Filipović, Jelena: Language policy and planning in standard language cultures – an alternative approach. In: Vera Vasić (ed.): *Jezik u upotrebi / Language in Use*. Novi Sad: Društvo za primenjenu lingvistiku, 2011, 121–136; Илић, Marija. Purizam u proučavanju srpskog kao manjinskog jezika. Srpsko-mađarski jezički kontakt. In: Julijana Vučo, Jelena Filipović (eds.): *Jezik i društvo. Filološka istraživanja danas*, I. Belgrade: Filološki fakultet, 2012, 303–321.

4 Kovačević, Borko: Stavovi prema varijetetima srpskog jezika. *Philologia* 2, 2004, 33–38; Ковачевић, Борко: Прекључивање између стандардног облика српског језика и његових дијалеката и између екавског и ијекавског изговора. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* 48 (1–2), 283–297.

5 Stanković, Stanislav: Promatranja Balkansko-slovenskih prelaznih areala (Iz nastave dijalektologije srpskoga jezika). Zbornik radova sa naučnog skupa: „Novi aspekti u nastavi jezika“, održanog u Kosovskoj Mitrovici, 27. i 28. maja 2005. godine, 2005, 141–152; Šare, Sandra, Stanković, Stanislav: O fenomenu lingvicizma među srbijskom akademskom filološkom elitom. *Dijalekat – dijalekatska književnost* (Naše stvaranje LVIII/1-4). Leskovac: Leskovački kulturni centar, 46–54.

6 Уп. *Večernje novosti*: <http://www.novosti.rs/vesti/kultura.71.html:542713-Pocela-akcija-Neguimo-srpski-jezik>; приступљено 26.09.2015.

7 Уп. Peščanik: <http://pescanik.net/od-danas-pisem-neznam>; Danas: <http://www.>

смислу, настаје у контексту глобалних и локалних стремљења ка демократизацији и либерализацији националних (једно)језичких средина, и представља прву синтезу ове врсте у српској средини.

„Јужњачки дијалекти“, како исправно примећује Тања Петровић, заузимају посебно место у српској националној имажинацији, јер највише одударају од стандарднојезичке парадигме. У преовлађујућој језичкој идеологији, категорије као што су падежи и акценти имају важну улогу у перцепцији и хијерархизацији дијалеката и њихових говорника (с. 13). Ипак и у јавној комуникацији Србије, како истиче Петровић, тешко је наћи тај „правилан“ језик, тј. оне говорнике који у свом идиолекту имају четири акцента и постакценатску дужину, који одликују нормативни стандард (с. 17). Затим, већи део дијалеката који испуњавају ове прозодијске стандарде у употреби је, заправо, ван Србије – у Босни и Херцеговини и Црној Гори. С друге стране, дијалекти који имају редукован падешки и акценатски систем, а то су „јужњачки дијалекти“, чине више од половине говора у Србији и „означавају се као 'покварени', 'неправилни', 'смешни', а њихови говорници као културно заостали, рурални, комични“ (с. 13). Омаловажавајући однос према „јужњачким дијалектима“ врло је раширен и присутан у лаичком дискурсу, поп култури, интелектуалном дискурсу, па и међу језичким стручњацима.

У првом делу књиге, „Језик“, ауторка се усредсређује на лингвистички аспект „јужњачких дијалеката“, и развија тезу да је у доминантној језичкој идеологији говорника у Србији дошло до учвршћивања везе између ових дијалеката са идејама о локалности и премодерности. Петровић сматра да се у савременој српској популарној култури и литератури говорници „јужњачких дијалеката“ замишљају на два типична начина. Први је фигура мудрог, старијег, социјално немобилног сељака/сељанке, која је играла важну улогу у изградњи нације на југоистоку Европе крајем 19. и почетком 20. века. Примере таквих говорника ауторка налази у лику чувене Петрије из романа *Петријин венац* Драгослава Михаиловића, те у савременој серији Радоша Бајића „Село гори, а баба се чешља“, посебно у монолозима главног јунака Радашина. Основна замерка томе како јунаци користе језик у поменутих делима јеста та да се њихов дијалекат не представља као свесни избор, што би у доба мас-медија и апсолутне доминације стандарда морало бити, нити се говор представља у својој хибридности и вишегласности, како у свакодневном говору звучи. Напротив, говор јунака, у тежњи да се дочара „аутентичност“, представља се као језик „очишћен“ од утицаја стандарда, страних израза, других дијалеката, медија, итд, какав заправо у реалности не постоји. Тако он престаје бити избор и постаје судбина и једина језичка датост поменутих ликова.

Овај идеолошки механизам, како наводи Петровић, фиксира његове говорнике у премодерности (с. 30–31). У таквом идеолошком контексту, дијалекатска књижевност, чак и када сама превазиђе наметнуте норме жанровске и тематске адекватности, у пољу националне књижевности не доживљава перцепцију која досеже изван локалног, маргиналног и смешног (с. 37–38). Језичка идеологија која говорнике „јужњачких дијалеката“ конструише као (пре-/не-) модерне или у (углавном неуспешном) покушају да овладају стандардом среће се и у радовима и ставовима наших водећих дијалектолога, нпр. Павла Ивића (с. 15–16, 115), или у студији из урбане дијалектологије француског лингвисте Пол-Луј Томаа *Говори Ниша и околине* (1998). Петровић примећује да је хумор у перцепцији дијалеката југоисточне Србије константа, тј. њих говорници других идиома, посебно оних блиских стандарду, доживљавају као смешне; то се објашњава њиховом формалном удаљеношћу од стандарда (с. 51). Управо хумористични потенцијал „јужњачких дијалеката“ користе њихови говорници да „присвоје“ поново свој језик из једног омаловажавајућег контекста, и да га креативно употребе и изразе своју социјалну естетику. Да би се могло говорити о језику и његовој употреби потребно је, како Петровић закључује, схватити и усвојити појмове језичке биографије појединца, језичког репертоара и говора као својеврсног перформанса. У супротности са стереотипизацијом говорника српског југа и југоистока, Петровић указује на два примера употребе дијалекта у којима су говорници извршили „реапропријацију“ свог дијалекта како би на њему проговорили из позиције која је све само не инфериорна, локална, необиљна и клишеирана. Први пример је хип-хоп група из Власотинца Southentik Crew, а други страна на Фејсбуку „Кое има по град“, која прати локална збивања у граду Лесковцу и околини. У оба примера текстови се отворено поигравају с хегемонијским статусом стандарда и његових говорника у односу на маргинализоване локалне говоре и, сходно томе, њихове говорнике; говором који је спој локалног дијалекта, стандарда и страних израза, говори се на озбиљан и критички начин о друштвеној стварности и преносе се универзалне поруке (с. 64).

У другом делу, „Култура“, ауторка се бави механизмима који су довели до тога да се територијалним варијететима придају значења повезана с премодерношћу или неуспешном модернизацијом и „ниским“ културним укусом, те да су као такви искључени из модерне националне имагинације. О томе сведоче популарни ликови Срећка Шојића, у „Тесној кожи“ и серији „Бела лађа“, и Тике и Ђоше Стојковића у „Породичном благу“, и сл. Идеје о тзв. „урбаним полутанима“ који се директно или индиректно оптужују за културни, морални и политички суноврат Србије Петровић налази и у публицистичком и академском дискурсу (с. 70–72). У прилог томе да су „јужњачки дијалекти“ искључени из модерне националне имагинације ауторка анализира новокомпоновану народну музику, да би на крају тог поглавља закључила: „Имагинација

'српског села' као идеалног (идеализованог) модела традиционалног живота и вредности географски је лоцирана у шумадијско село, чији говор, будући да је близу језичком стандарду, постаје његова немаркирана, универзализујућа језичка ознака. Извођачи попут Лепе Лукић и Мирослава Илића у својим песмама сликају управо то, шумадијско село, а с њим је нераскидиво повезана и национална идеологија модерне српске државе (са Орашцем као њеном централном тачком)" (с. 78).

С тим у вези, сматрам да је потребна анализа која укључује много већи број примера народних новокомпонованих песама из разних ареала и у дужем историјском периоду да би се извели поуздани закључци. Доба Мирослава Илића и Лепе Лукић је доба социјалистичке Југославије, тако да је босанска пасторала у песмама тог доба мање-више слична шумадијској (нпр. песме Ханке Палдум), па није убедљив закључак да је село у песмама поменутих извођача повезано с „националном идеологијом модерне српске државе“. У поглављу које се бави пародијама на „јужњачким дијалектима“ ауторка посебну пажњу посвећује групи Рокери с Мораву (с. 81–90). Петровић наводи: „Они су, дакле, први који о свету српског сељака певају на дијалекту што, парадоксално, не доприноси његовој аутентичности у представљању тог света него, напротив, обезбеђује пародијски одмак и има хумористички ефекат“ (с. 83). Петровић тврди да је слика „српског сељака који смешно говори“ хибридни језиком дијалекта, стандарда и страних израза у песмама Рокера с Мораву „далеко од једнодимензионалне и није само смешна и гротескна; она је и духовита, модерна“, док „јужњачки дијалекат“ у великој мери доприноси ефектима пародије (с. 88–89). Ипак, сматрам да је отворено питање у којој мери песме Рокера с Мораву нису само учврстиле негативну стереотипизацију „јужњачких говора“ и њихових говорника.

Конечно, у трећем делу књиге ауторка указује на то како се конструкција идентитетског модела који повезује „јужњачке дијалекте“, „ниску“ културу и неуспешну модернизацију одражава на политичку стварност савремене Србије. Петровић наводи да је фигура сељака који се преселио у град, али се никада није до краја модернизовао средишња метафора најважнијих друштвено-политичких расправа у српском друштву од позног социјализма до данас (с. 104). Она, такође, истиче да заговорници традиционалних вредности који по правилу наступају с националистичких позиција у социјалистичкој модернизацији виде кривца за пропаст српског села, за уништавање грађанске класе у урбаним срединама; а сељаци који су на пола пута између села и града („полутани“, „рурбани“) оптужени су као главни кривци за догађаје у деведесетим годинама двадесетог века у процесу распада социјалистичке Југославије (с. 104–107).

Кованица „јужна пруга“ сажима сву фантазију популарних дискурса у Србији. Наиме, „јужна пруга“ постаје нека врста одла-

галишта које српској елити омогућава да се отресе непријатне истине о себи и сопственој одговорности за оно што је Србију снашло од краја осамдесетих година двадесетог века“ (с. 108). Петровић сматра да слика југоистока Србије као „унутрашњег оријенталног Другог“ има важно место у српској колективној имагинацији, и да се заснива на делима Боре Станковића и Стевана Сремца, која су написана на прелазу векова и која дају слику социјално и културно раслојених јужних градова. Таква сложена слика се потпуно изгубила у процесу интеграције овог дела Србије у национални простор модерне српске државе, па „јужњачки дијалекти“ и њихови говорници остају, дакле, изван преовлађујућих оквира позитивне идентификације у савременом српском друштву“ (с. 119).

Тања Петровић посебно помиње али не разрађује тезу која је, према мом мишљењу, кључна, а то је однос према османском наслеђу, тј. негирање османског наслеђа у Србији. У том смислу Петровић исправно закључује: „Као део Србије који је најдуже остао под отоманском влашћу и најбоље очувао наслеђе османског периода, југоисток Србије је део српског националног простора чија је ‘српскост’ често била преиспитивана и супротстављана ‘неупитној српскости’ западног, епског, ‘динарског’ ареала“ (с. 110). Иако Македонија, Босна и Хецеговина и југ Србије деле дугу изложеност османском утицају, како одлично запажа Тања Петровић, у Македонији и Босни се модерно и грађанско не искључују, док се на југу Србије искључују. И заиста мислим да проблем стигматизације и маргинализације српског југа и југоистока, њихових говора и културе треба тражити у овом смеру. Књига Тање Петровић заслужује пажњу јер се бави једном занемареном темом као прва синтеза у овој области српске лингвистике. Ова студија позива на читање, размишљање и полемисање о проблемима модерног националног идентитета, демократизације језика и културног простора, те модернизације као оног процеса који је већ дуго у јавном оптицају, бивајући по правилу слављен и оспораван с једнаком приврженошћу и нетрпељивошћу.